

Odpovědnost ve světě [2005]

Žijeme ve světě, který by vůbec nemohl existovat bez ‚odpovědnosti‘, nebo možná přesněji: bez odpovídání na podněty. To může znít překvapivě, protože jsme si pod vlivem novodobé vědy, osvícenství a pozitivismu navykli chápat svět jako „kauzální nexus“, tj. spleť sítí vztahů mezi příčinami a následky. Někteří myslitelé, naklonění extrémním myšlenkám a formulacím, to tu a tam chtěli vztáhnout i na lidský svět, na svět lidských vztahů, na lidskou společnost, ale kupodivu se to nikdy neujalo natolik, abychom zrušili „právo“, zejména pak zákony a soudy, a abychom viny a zločiny nadále už jenom vysvětlovali z příčin. A tak jsme si zvykli pro ‚odpovědnost‘ vyhradit místo jen v souvislosti s člověkem, s jeho subjektivním prožíváním a s různými „ideologickými“ momenty (jako jsou mýty, různá náboženství a nejrůznější „zvyklosti“, tedy morálky). Ale ve skutečnosti je celý náš vesmír založen nikoli na nějakých nejmenších jsoučnech (už víme, že to nejsou atomy, ale spíš daleko menší částice a energetická kvanta, možná dokonce ještě o několik řádů menší superstruny apod.), ale na tom, že tato „jsoučna“ (ve skutečnosti „události“, od nejnižších až po nejvyšší nikoli nutně největší!) jsou schopna na sebe reagovat jako na podněty, na „výzvy“.

A. N. Whitehead jednou prohlásil, že „pojem ‚nezávislé existence‘ je nedorozuměním, jež strašilo po staletí ve filosofické literatuře“; obávám se, že v hlavách mnohých přírodovědců straší dodnes. Přesto mám za to, že je třeba to ještě vyostřit: žádné, ani to nejmenší „jsoučno“ (událost) nemůže „existovat“ bez ostatních jsoučen, ale nejen v tom smyslu, že se nemůže vymknout (ubránit) jejich vlivu, ale že bez těch ostatních, tj. bez onoho celého světa jsoučen vůbec nemůže samo „existovat“ (leďa jako virtuální, a pak musí hned zaniknout). Svět (vesmír) není tedy žádnou množinou nějakých základních „jsoučen“, a není na nich ani „založen“, nýbrž je založen na tom, jak tato „jsoučna“ na sebe navzájem nesčetnými způsoby reagují. A co to je taková reaktivita? Je to schopnost odpovídat na jiná jsoučna, přesněji na jejich výzvy. Kauzalismus předpokládá, že jedno jsoučno působí na jiné jsoučno a stává se tak příčinou změny druhého jsoučna; tato změna je pak označena za následek onoho působení. Ale to je falešný předpoklad, a my to nevidíme, protože jsme tomuto nesprávnému „vidění“ už příliš přivykli. Ve skutečnosti to je právě naopak: příčina nepůsobí následek, nýbrž „následek“ dělá z něčeho, co předcházelo, „příčinou“. Když na něco skutečného, na nějaké „jsoučno“, nic nezareaguje, nikdy se nemůže stát „příčinou“; teprve reakce tzv. „následku“ na tzv. „příčinu“ dělá z antecedentu „příčinu“ a z „postcedentu“ následek. Jednoznačný závěr: svět není souborem, shrnutím, hromadou jsoučen, ale je výsledkem jejich spolupráce, jejich kooperace. Ale je to ještě složitější.

Vztah „výzva odpověď“ (challenge and response) je něčím, co charakterizuje celý náš vesmír; když si to náležitě uvědomíme, pochopíme, že odpověď nemusí být a vskutku není nutně něčím automatickým, nýbrž že může být správná i nesprávná, že může být přiměřená, ale také nepřiměřená. Jsou možné např. odchylky od nejpravděpodobnějších způsobů odpovědi na určitou výzvu resp. na danou situaci. Nejnázornější to je ve světě živých bytostí; mluvíme o postupech „zkoušky a omylu“ (trial and error), ale ani kvantové fyzice to není zcela cizí (jenom mluví o „neurčitosti“ a mnohem rozhodněji trvá na tzv. nahodilostech). Jenže právě s takovými „nahodilostmi“ a „nepravděpodobnými výjimkami“ je spjat „vývoj“ jakožto postup nejen téhož dál (transeunce nebo transience), ale jako postup o stupeň výš (transgrese). Vedle všeobecné a takřikajíc „spektakulární“ tendence všeho stárnout, zastarávat, upadat a chátrat (entropie) je tu na první pohled méně nápadná, ale pro pečlivějšího pozorovatele s širším rozhledem zjevná tendence úpadku čelit, chátrání zpomalit, a především najít způsoby nejen nápravy a obnovy, ale nejrůznějších vylepšení a přímo novinek (negativní

entropie či negentropie). Ve vesmíru, v němž má své místo naše slunce a jeho planetární soustava, je nám sice zatím známa pouze jediná planeta, na které probíhají dlouhodobé protientropické procesy biologického charakteru, ale o jistých ovšem časově ještě rozlehlejších analogiích fyzikálního charakteru v celém vesmíru lze přinejmenším uvažovat a diskutovat. Nemůže být totiž pochyb o tom, že přinejmenším v některých směrech je dnes náš vesmír složitější a jakoby méně pravděpodobný než brzo po svém vzniku. A právě vzrůst složitosti a pokles pravděpodobnosti jsou příznačné pro negentropické změny.

(až sem 23. 7. 05) [pozn. aut.]